

L' HIPOGEU XXI DE LA NECRÒPOLIS DE CALASCOVES.

J. Simón Gornés Hachero.
Joana Ma. Gual Cerdó.

Introducció.

La necròpolis talaiòtica de Calascoves és un dels jaciments arqueològics més emblemàtics de l'illa de Menorca. Per la seva extensió i monumentalitat arquitectònica ha estat objecte de múltiples referències entre tots els investigadors locals i foranis, i no només forma part de la història arqueològica de Menorca sinó que també està associada a la història més recent a causa de la seva ocupació i deteriorament progressiu a la que està essent sotmesa cada any. La cala està formada per la sortida al mar de dos barrancs: Sant Domingo i Biniadrís; la unió d'ambdós origina una cala en forma de "Y" grega oberta al sud. Les parets verticals d'aquests barrancs foren les escollides per les comunitats talaiòtiques per a emplaçar les restes dels seus difunts al llarg de més de mil anys, entre el segle XI a.n.e. fins ben entrada la romanització.

La nostra investigació sobre la necròpolis de Calascoves va començar cap a l'any 1991 amb el reestudi de la necròpolis (Gornés: 1994) a partir de l'extens treball realitzat per Veny (1982) amb l'objectiu de confeccionar un model d'anàlisi arqueològic aplicat a l'estudi de les necròpolis hipogèiques talaiòtiques de Menorca amb la finalitat d'aconseguir una millor comprensió de l'evolució i canvis culturals experimentats a través del temps per les poblacions prehistòriques de l'illa. Les últimes investigacions de camp efectuades en la necròpolis foren dirigides per nosaltres mateixos i consistiren en l'excavació d'urgència de l'hipogeu XXI (Gornés; Gual: en premsa). A pesar de l'intens expoli a que estava essent sotmesa la tomba, s'obtingueren nombroses dades inèdites fins llavors, com és l'existència d'enterraments en taüts de fusta, la troballa d'una "capada de moro" quasi intacta així com també es varen poder obtenir les primeres dades fiables sobre la població inhumada en l'hipogeu (Gómez, 1994). A pesar de la total i absoluta remoció dels sediments arqueològics, varem poder fixar el moment en que la tomba estava en ús, aproximadament entre el segle VIII a.n.e. fins el S.IV a.n.e.

En aquestes pàgines intentarem fer una breu descripció del que allà varem trobar i explicarem la importància històrica del jaciment en el contexte de la prehistòria menorquina.

Situació i descripció arquitectònica.

L'hipogeu XXI s'excavà en la cara Est del Barranc de Biniadrís, i ocupa la posició més meridional respecte a la resta dels hipogeus de la necròpolis o cementiri. Per a excavar aquest hipogeu –paraula que etimològicament ve del grec hipo (davall) i gea (terra)- es va aprofitar una paret vertical del barranc de molt difícil accés, la qual cosa va obligar a construir un mur de pedres ciclòpies per a facilitar l'accés de les persones fins a la base de la tomba. Així i tot, resulta difícil arribar fins a la cambra, ja que hi ha que salvar un tallat de 6 mts. d'altura des de la plataforma artificial fins l'umbral de l'hipogeu. La cambra és espaiosa però fosca, de planta pseudorectangular de caires arrodonits o irregulars, d'uns 63 m² de superfície, i els seus eixos principals fan 8 mts de llarg per 10,5 mts d'ampla i té una altura mitja de 2mts. La tomba es va excavar artificialment a la roca emprant eines de tall lleugerament semicircular, les marques de les quals encara es poden veure a les parets de l'hipogeu.



Vista d'un dels barrancs de Cales Coves.

El sol tendeix a elevar-se a mida que ens endinsam cap a l'interior. S'hi accedèix per una porta rectangular de 1'50 mts d'altura i 0'90 mts d'ampla. L'hipogeu XXI de Cales Coves és l'únic de la necròpolis que conserva un pilar exempt excavat de la mateixa roca. Es tracta d'una columna de secció circular a la qual se li excavà un ninche rectangular en el centre, a 1 mt. d'altura del terra i en direcció a la paret frontal. El fet de que sigui l'únic hipogeu del conjunt de la necròpolis que té una columna -element simbòlic destacat en la cultura talaiòtica de Menorca- podria indicar una característica diferenciadora front a les altres tombes de la necròpolis. Hi ha exemples d'aquest tipus a molts altres cementiris prehistòrics de Menorca, com el de Cala Morell o Es Caparrot de Forma, on inclús els pilars tenen una asombrosa semblança amb els elements centrals dels santuaris de taula.

L'excavació.

El jaciment, en el moment de començar les excavacions, oferia un panorama desolador a causa de l'acció continuada de furtius que saquejaren completament la tomba. A pesar d'açò, varem creure oportú documentar al màxim les restes que haguessin passat desapercebudes als furtius a causa del gran interès que oferia per a l'arqueologia de Menorca el que allà es veia a simple vista. Desgraciadament no es va localitzar cap sediment en estat original ja que el jaciment estava completament remogut. En el moment de la intervenció, la cambra oferia un aspecte desolador. Dos grans munts de terra, un compacte i ple de restes

arqueològiques, bé davant la porta, i un altre munt de terra molt flonja i esponjosa al fons de la cambra. Varem deduir que els clandestins porgaven la terra al fons i després observaven el resultat del porgador a la llum de la porta, llençant al terra ossos humans, restes de llenyes i objectes arqueològics que els hi passaven desapercebuts. La resta de la tomba just tenia uns centímetres de terra molt flonja amb restes arqueològiques disperses.

Materials recuperats.

La investigació duta a terme constata que el sistema d'enterrament en aquest hipogeu consistí en la inhumació col·lectiva d'uns 186 individus, alguns dels quals -si no tots- foren introduïts en taüds o col·locats sobre civeres de fusta. No es va localitzar ni una sola resta arqueològica que demostrés l'existència d'enterraments en calç, malgrat alguns ossos humans presentaven una apariència ennegrida, arribant a mostrar, en alguns casos, signes de cremació. Aquesta dada pot explicar-se per la possible participació del foc en el ritual funerari, que podria respondre a determinades practiques de purificació del recinte a través del foc, costum identificada en altres àmbits insulars (Guerrero, 1986: 355; Lull et alii 1999).

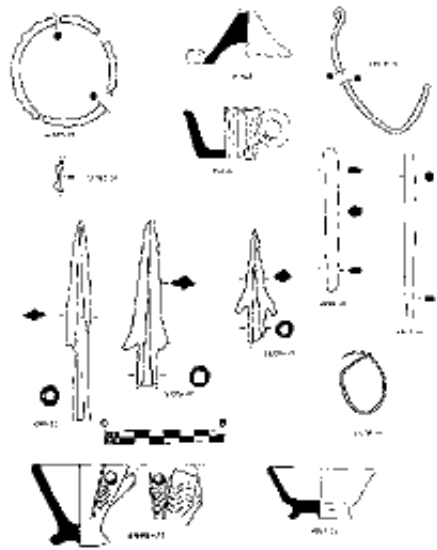
Malgrat la total remoció dels sediments de la tomba, i a l'extrema destrucció de les restes arqueològiques, es documentà la presència d'almenys dos tipus d'estructures llenyoses: civeres, consistents aparentment en dos barrots de llenya verticals, subjectes mitjançant clavilles a variis barrots paral·lels i horitzontals a ells, es a dir, formant una espècie d'escala ample i curta; i un segon tipus constituït per troncs d'arbre, buits a manera de caixa i tapats per una possible tapadora de llenya, també subjecte mitjançant clavilles. La majoria d'aquestes estructures eren de llenya d'ullastre. Malauradament totes aquestes estructures llenyoses estaven en estat tant fragmentari que no n'hem pogut reconstruir cap, però si que es pot tenir una idea aproximada de com eren originalment aquestes gràcies als nombrosos fragments i a paral·lels localitzats a la veïna illa de Mallorca que són de la mateixa època que els del hipogeu XXI.



Objectes de fusta trobats a la cova

D'entre els objectes i instruments de bronze recuperats en aquest hipogeu hem de destacar tres puntes de fletxa o javelina –els paral·lels més pròxims els trobem al nord d'Itàlia-, dos cinzells, nombrosos braçalets de distintes seccions, dos dels quals tenen una decoració de mugrons –amb clares semblances a altres del sud de França-, torques i collars de cadeneta.

La resta l'ocupaven nombrosos fragments d'objectes i instruments de ferro, entre els que s'han de destacar fulles de ganivet de dors recte, fulles de forma semicircular de grans proporcions i torques i braçalets de varies voltes.



Objectes de metall i ceràmics recuperats.

Les ceràmiques es concretaren a uns pocs fragments de vasos talaiòtics, corresponents a encensaris, vasos de fons alt i vasos troncocònics. És destacable la desproporció entre els objectes metàl·lics dipositats en la tomba respecte a les ceràmiques localitzades, i l'absència de qualsevol tipus de vas ceràmic d'importació o fet a torn. Açò no sabem si respon a un comportament cultural de l'època o que els expoliadors varen seleccionar i extreure la quasi totalitat dels possibles objectes ceràmics que hi havia.

Una altra de les sorpreses que ens va deparar l'hipogeu fou la presència d'una arracada de plata. Aquest metall noble no s'havia documentat a Menorca fins a èpoques molt tardanes, en plena romanització. La seva localització en un ambient pre-púnic resulta inèdita fins ara i, per tant, extraordinària en el contexte prehistòric insular. Es recolliren, també, nombroses contes de vidre púniques. De formes i tamanyos diversos, n'hi havia d'anulars monòcromes i policromes sobre fons blau turquesa, esfèriques de color ambarí, cilíndriques d'ulls protuberants i també un nombrós conjunt de petites contes anulars, de 4-5 mm de diàmetre i color blau turquesa, que resultaren ser contes de faiença. La identificació d'aquestes contes s'aconseguí recentment gràcies a les excavacions realitzades a la Cova d'Es Càrritx (Lull et alii, 1999) on varen aparèixer un bon nombre d'aquestes contes que es pogueren classificar com a de faiença després de les corresponents anàlisis de les pastes.

Hem de destacar, també, que varem recollir nombroses llavors d'ullastre. Totes eren de morfologia allargada i estretes, i podria indicar que el fruit, l'olivó, tindria una gran importància econòmica a partir, com a mínim, d'aquesta època.

La fauna.

En aquest hipogeu es varen localitzar un nombrós conjunt de restes òssies que probablement ens deixen constància tant del ritual d'enterrament com de les ofrenes que acompanyaven als morts. Els principals ossos que hi varen localitzar corresponen a vèrtebres caudals –de la cua- de bòvids (*Bos Taurus*, amb 897 exemplars) i ovis (amb 46 exemplars). Aquesta darrera espècie està millor representada, en canvi, amb restes de mans i peus. Els estudis de Beatriz Pino sobre aquestes restes han detectat marques d'eines de metall sobre aquests ossos, principalment en les vèrtebres caudals, que demostren la desarticulació de la cua de l'animal per a ser dipositada com a ofrena, bé per si mateixa, bé com a part del banquet funerari que hagués tingut lloc en el moment de l'enterrament.

Les anàlisis antropològiques.

De les anàlisis de les restes antropològiques es confirma que en aquest tipus de tombes s'enterraven persones de totes les

edats, des de infants, a adolescents, adults i ancians. Si bé encara no comptem amb les estadístiques definitives de població ni sexe, si podem dir que el número mínim d'individus enterrats a l'hipogeu n. XXI, fou de 186 persones, la qual cosa ens va permetre aplicar algunes fórmules per a establir, com a hipòtesis, el tamany del grup social que va produir tots aquests difunts durant els segles en que la tomba estava en ús, resultant una mitjana d'unes 17 ó 18 persones.

Altres dades destacades en aquest capítol són la fortalesa de la població estudiada que es revelà a través dels estudis sobre la clavícula i l'ulna, el que unit a l'alt nombre de patologies que pogueren ser identificades, permet deduir les dures condicions de vida en la que es desenvolupà aquesta població (Gómez, 1994).

La “capada de moro”

Durant l'excavació de l'hipogeu XXI varem localitzar una “capada de moro” en la paret del barranc, a uns 10 mts. de l'entrada de la tomba, ben just per damunt de la plataforma artificial construïda per accedir a l'hipogeu. Està a uns 4 mts d'altura i té forma elíptica. Medeix 55 cm d'alt, per 45 cm d'amplà i 40 cm de profunditat. La seva base és còncava. La seva excavació va permetre localitzar alguns fragments d'un vas de ceràmica talaiòtica de les anomenades pels arqueòlegs com a “pithoides”. No aparegué cap altra objecte o resta material que ens orientés sobre el seu contingut. Hi ha dues hipòtesis principals sobre la funcionalitat d'aquests espais. Una defensa que servien per dipositar ofrenes, aliments, etc. destinats als morts; una altra defensa que podrien servir per col·locar cadàvers de nadons o “fillets del cel”. Una i altra hipòtesi impliquen interpretacions antropològiques i històriques ben diferents. La primera suposa un complement ritual al sistema d'enterrament i d'ofrenes; l'altra implica una diferenciació de la persona en l'espai funerari, ja que implicaria que alguns fillets eren enterrats a l'hipogeu i d'altres no. L'explicació és complexa a causa de la manca de dades que ens puguin orientar a prendre partit per un o altre.

El marc cronològic.

Respecte al marc cronològic de les restes localitzades a l'interior de l'hipogeu, és difícil precisar l'inici i el final de l'ús de la tomba. Les vuit datacions de C-14 efectuades fins ara, que apunten entre el segle IX i el IV a.n.e emmarquen perfectament la cronologia relativa que aporten els objectes localitzats a l'interior de la tomba. A la vegada, la datació efectuada sobre un fragment de civera coincideix amb altres efectuades a l'illa de Mallorca, cap el segle IV a.n.e.

Las puntes de javelina de bronze i els braçalets decorats amb mugrons semblen assenyalar, si feim cas del paral·lels exteriors, cap el S.IX-VIII a.n.e. com a data més antiga, mentre que les restes del collar de cadeneta i el torques marquen el segle VI-IV a.n.e. El moment d'abandonament dels enterraments en aquest hipogeu no resulta manco difícil de precisar. Les úniques pistes que tenim les proporcionen les contes púniques de pasta de vidre, que podrien perdurar fins a la primera meitat del segle IV a.n.e. i un vas ceràmic talaiòtic, que imita clarament una forma campaniense de vernís negre datada cap el S.II-I a.n.e. Hem de resaltar que aquest vas d'imitació és l'únic objecte de tot el conjunt funerari que apunta cap a un moment posterior al S.IV a.n.e. i per afegir-hi no el varem localitzar en el decurs de l'excavació, sinó que va aparèixer en les col·leccions del fons antic del Museu de Menorca fruit d'una donació de fa uns anys.

Concretant, i a pesar de que tots els objectes es localitzaren fora de context, creim poder fixar el moment en que la tomba va estar en ple us, es a dir, entre el segle VII a.n.e. al segle IV a.n.e., moment aquest últim que coincidí amb un gran increment de l'activitat comercial tal i com testimonien les restes arqueològiques localitzades en el jaciment submarí de Calascoves (Belén y Fernández-Miranda, 1979).

Malgrat la descontextualització dels objectes localitzats a la tomba, i a l'enorme grau de destrucció de les restes arqueològiques, s'han pogut documentar dades molt interessants per a la prehistòria de Menorca. Una d'elles, la forta personalitat de les comunitats indígenes d'aquesta època, amb complexos ritus d'enterrament que implicaven una gran inversió d'esforços humans, econòmics i de temps, tant en la construcció de les tombes com en la deposició d'ofrenes materials als difunts. Gràcies a aquestes ofrenes sabem que a Menorca arribaven productes manufacturats del nord d'Itàlia i del Sud de França, i que la ramaderia, especialment el bou, jugava un important paper econòmic en la societat talaiòtica.

BIBLIOGRAFIA per a saber més:

- BELÉN, M^a., y FERNÁNDEZ-MIRANDA, Manuel. 1979. El fondeadero de Cales Coves. (Alaior, Menorca). Excavaciones Arqueológicas en España, nº 101. Ministerio de Cultura, Madrid.
- GÓMEZ PÉREZ, José Luis. 1994. Nuevos datos sobre la población talayótica de Menorca. Rev. Esp. Antrop. Biol., 15: 101-122.
- GORNES HACHERO, J.S. 1994. Análisis funerario de la necrópolis talayótica de Cales Coves, Menorca. Memoria de licenciatura inédita. Universidad Complutense de Madrid.
- GORNÉS HACHERO, J.S.; GUAL CERDÓ, J. M^a. 1993, en prensa. Els enterraments en taüds de fusta de l'hipogeu XXI de Calascoves, Alaior. Trobades d'Historiadors i Arqueòlegs-1993. Institut Menorquí d'Estudis.
- LULL, Vicente; MICÓ, Rafael; RISCH, Roberto; RIHUETE, Cristina. 1999. Ideología y Sociedad en la Prehistoria de Menorca. Las cuevas de Es Càrritx y Es Mussol. Ciutadella-Menorca. Edita: Consell Insular de Menorca.
- VENY MELIA, Cristobal. 1982. La Necrópolis Protohistórica de Cales Coves. Menorca. Bibliotheca Praehistorica Hispana, Vol. XX. Madrid.



a.

a

n

de
s
é,

ça

a

